

TALENTINGAI SUPLANUOTOS AKIMIRKOS

(Radvilavičiūtė G. *Suplanuotos akimirkos*, Vilnius: Baltos lankos, 2004)

Giedros Radvilavičiūtės tekstų gerbėjai, prie kurių priskirčiau ir save, pagaliau sulaukė knygos – esė rinktinės. Dauguma jų buvo skaitytos *Šiaurės Atėnuose*, viena kita – *Literatūroje ir mene*. Galima tik apgailestauti, kad autorė į knygą neįdėjo dar penkių gerų tekstų, kurie buvo išspausdinti kolektyviniame „postmodernistinio romano“ projekte *Siužetą siūlau nušauti*, pavadintame pagal vieną jos esė. Susiruošusi rašyti apie šią eseistikos rinktinę, maniau ją tik perversianti, nes ankstesnio skaitymo įspūdis buvo gana ryškus; bet tekstai patvarkė kitaip: jie iš naujo įtraukė savin ir privertė juos perskaityti iš naujo. Negana to, ieškodama vienos knygoje cituotos citatos, nepastebimai perskaičiau ją dar kartą – nuo pabaigos iki pradžios. Ir kiekvieną kartą joje rasdavau naujų teksto „intrigų“ ir naujų prasmės niuansų. Vis dėlto vieną kartą reikėjo stabdyti skaitymo malonumus ir pereiti prie rašymo (ne)malonumų.

Pirmasis skaitymo malonumas buvo susijęs su knygos „siužetais“ – būtų neteisinga šitai neigti; gardžiavausi manydama atpažinusi vieną kitą „prototipą“, lengvai tapatinausi su „klimaksinėmis“ pasakotojos būsenomis, istorijomis ir „isterijomis“, kaip katarsišką išeitį suvokiau (auto)ironiją. Būtent pasakotojos pozicija, jos santykis su pasauliu ir pasakojimo būdas yra tos svarbiausios vietos, kuriose „siužetai“ tampa literatūra arba socialumas – estetika. Autorė yra puiki pasakotoja: ironiška, sąmojinga, kandi, pastabi; viena kita taikli detalė, lakoniškas (dažnai ironiškas) komentaras, ir prieš skaitytojo akis – tikro gyvenimo iliuzija, tikresnė už tikrą; kaip tų Šalčininkų rajono moterų ir jų artimųjų, pasak autorės, Žvėryne suvienytų hepatito, dizenterijos ir salmoneliozės („Ūmi infekcija – persikėlimas į kitų žmonių gyvenimus“). O persikelti į kitų gyvenimus (ir perkelti į juos mus, skaitytojus) autorė sugeba be patetikos, sentimentalumo – „neutraliai“, kartais tiesiog sukandus dantis (kai kalba apie visuomenės nuošaliuosius – bomžas, alkoholikus, kitaip nelaimingus); o dažniausiai – pasišaipydama, (auto)ironizuodama, pavyzdžiui, kai rašo apie emancipuotas, feminizuotas savo aplinkos moteris, save ir, žinoma, vyrus („Nėr vyrų, neverk“). Bet apskritai pasakyti, apie ką yra šios „Suplanuotų akimirkų“ esė, – ne taip paprasta, nes jos yra apie viską iš karto: apie meilę ir vienatvę, tėvus ir vaikus, sapnus ir literatūrą, buitį ir politiką... Šis gyvenimo kokteilis paprastai egzistuoja viename tekste, ir kartais atrodo, jog autorė sąmoningai maskuoja svarbiausią motyvą, atrodytų, atsitiktiniais, iš atminties asociatyviai išskylančiais epizodais, kad sukurtų gyvenimo tikrovės iliuziją.

Vis dėlto knygos tekstus galėtume sąlygiškai suskirstyti į esė apie „gyvenimą“ (tokių – dauguma) ir esė apie „literatūrą“. Prie pastarųjų priklausytų, pavyzdžiui, pirmoji knygos esė „Privalomi parašyti tekstai“: pasakotoja už valstybės stipendiją turi parašyti gerai perkamą romaną, ir ta proga ji svarsto, ko reikia, kad romanas būtų perkamas, ir kokie yra jos šansai tokį romaną parašyti. Toks yra „siužetas“, bet kaip jis papasakotas! Autorė jį pasakoja „nuo įvairių vietų iš karto“, tolydžio jį pertraukdama, atrodytų, visai nesusijusiais su juo epizodais. O iš tikrųjų tekste nėra nieko atsitiktinio: antai išvardijusi, ko reikia, kad romanas būtų perkamas (sekso, paburnojimo prieš Dievą, bjaurumo estetikos, pokario, egzotikos, juoko), autorė palieka šią negatyviai jos įvertintą programą ir imasi „tikroviškos“ senelio istorijos; bet netikėtai šią istoriją ji pasakoja taip, tarsi laikytųsi tos negatyviosios programos: senelio „siužete“ esama „sekso“, „pokario“, „paburnojimo prieš Dievą“, „juoko“. Ir visa tai yra virtę įtaigiu senelio ir jo šeimos likimu. O kai pasakotoja vėl sugrįžta į savo „literatūrines“

problemas, erotikos kodu ji reiškia savo santykį su „amžiniais“ (vs „šiuolaikiškais“) tekstais ir autoriais (šioje esė – su Bohumilu Hrabalu). Ir štai – dviejų motyvų mazgas tampa esė atomazga – juokingas nutikimas, kai žilos senatvės sulaukęs senelis, sudžiūvusias šuns spireles palaikęs žemės riešutais ir atkakliai ieškojęs jose branduolio, pabaigoje netikėtai tampa atspirties tašku esė problemai išspręsti: „Jeigu dar galvosiu, kokia turi būti perkama literatūra, pasijusiu kaip mano senelis. Kai tą apgailėtiną dieną jis irgi sėdėjo savo virtuvėje pabėręs ant amerikoniškų laikraščių sovietinį deficitą ir susikaupęs nagais nežinia kame bandė ieškoti branduolio“ (p. 15). „Šiuolaikiškos“, t. y. perkamos, eksportinės literatūros standartas netikėtai stoja į vieną gretą su fasadine sovietmečio literatūra: abu labu tokiu, bet kaip subtiliai, „punktyriškai“ šitai pasakytą. Ir kiti knygos tekstai yra suausti taip, kad nėra nė vienos į raštą neįeinančios gijelės. Dėl to jie yra keliasluoksniai, nors atrodo esą smagiai perprantami iš karto.

Jau pats knygos pavadinimas *Suplanuotos akimirkos* rodo autorės rašymo strategiją; viena vertus, tiesiog matematiškai tiksliai apskaičiuotas žodis, frazė, fragmentas; kita vertus, rezultatas turi kelti savaiminio, spontaniško, nesurežisuoto įvykio įspūdį. „Geltonų gėlių ir juodo Seimo narės palto kontrastas fotografijoje atrodė atsitiktinis ir (todėl) žavus“ (p. 17), – rašoma antroje esė, kurioje pirmiausia keliamos nebe literatūros, o gyvenimo problemos. Autorė teigia, kad ji yra iš tų „netikrų“ rašytojų, kurie gyvenimą verčia įtikima fikcija, t. y. nuo savęs pridėtume, gerais tekstais. Ji yra itin atidi teksto struktūrai, bet stengiasi, kad ši nebūtų matoma plika akimi; pasak jos, „fikcija turi būti įtikima“. Tikrovę versdama tekstu autorė neišvengiamai suveda su ja sąskaitas; kokių jausmų vedama ji tai daro? Atsakymo variantai yra pasiūlyti: „Jis [„vienas mylėtas žmogus“] teigė, kad mano tekstuose yra keršto. Kita draugė tvirtina, kad juose labai daug meilės žmonėms. Toks filologas sakė, kad man iš tiesų rūpi tik pati kalba – sintaksė, žodžių sąskambiai ir palyginimai“ (p. 38). Atsakymą tariuosi žinanti ir aš – teisūs yra visi kartu, nors dažniausiai už ironiško žodžio esama meilės, kaip gailėsčio, globos, užuojautos, solidarumo, žmoniškumo. O geriausiai apie tai parašė pati autorė: „Kai žiūriu į žmones, apie kurių gyvenimą šiek tiek žinau, ir taip pat žinau, kad matau juos paskutinį sykį, mane apima panika. Tarsi kas pjūklui ruošęsi nupjauti kokį vieną mano pirštą, nusprendęs, kad jis rudimentinis“ (p. 22).

Šiaip ar taip, jei ir ne visus savo pasakojimų veikėjus autorė vienodai myli, tai tikrai, jos autoironiškais žodžiais, „nesavanaudiškai domisi žmonių gyvenimais“. Dar sugrįžkime prie cituotos esė „Ūmi infekcija (...)“. Jos siužetas – nesudėtingas; pasakotoja aprašo ligoninėje patirtus įspūdžius ir dviejų palatos kaimynių, paprastų moteriškių (Liolės ir Janės), gyvenimus. Šių moterų ir jų artimųjų varganoje buityje autorė randa meilę, transcendenciją, Dievą (priešingai „Šiuolaikiškos“ literatūros tekstams, kuriuose, pasak autorės, nuo metafizikos gelbstimasi juokiniu, nuo meilės – seksu): „Kai ji [Liolė] melddamasi žiūrėjo į tamsą, atrodė, kad ne sniegas krinta žemyn, bet žalia medinė ligoninė lėtai kyla į viršų“ (p. 21). Šie gyvenimo ir valdžios užuiti žmonės turi savo vidinę erdvę, savo vertybes, savo orumą. Apie tai autorė kalba netiesiogiai: per detales, pauzes, pasikartojančius vaizdinius. Vienas tokių ženkliškų, atitraukiančių nuo banalios šiapusybės veiksmų šiose esė yra *žiūrėjimas pro langą*; ankstesnėje esė močiutė, prisimindama, kaip mirė jos šešių mėnesių sūnus Viliukas, *imdavo žiūrėti pro langą*. Šioje – Liolė „*melddamasi žiūrėjo į tamsą*“; jos nesimpatiškoji marti „*sėdėjo ant taburetės ir žiūrėjo į šlapias Vingio parko pušis*“; pati pasakotoja: „*žiūrėjau pro langą* ir jaučiausi kaip Sierva Marija Delauros sapne iš Marquezo *Meilės ir kitų demonų*. [...] Sapne buvo aišku, kad ji taip sėdi jau daugelį metų prie to begalinio lango, stengdamasi pribaugti kekę, bet neskuba, nes paskutinė kekė lemia mirtį“ (p. 19).

„Amžinų“ tekstų citatos šiose esė yra ir dažnos, ir svarbios (pati pasakotoja viename tekste jų suskaičiavo aštuonias). Jų paskirtys įvairios ir prasmė individuali; prasmei, be kita ko, gali būti

reikšmingas citatos ir autorės teksto, sakinių, pastraipų, net pačių esė gretumas: jų sandūros, sąsajos, sampynos. Antai minėtoje esė Marquezo citata, palydinti Liolės marčios žvilgsnį pro langą, signalizuoja ir tai, kad jai sušvelninamas „nuosprendis“, nes ji myli (be to, nelaimingai).

Semantiniu teksto tankiu (asociatyvumu, intertekstualumu), sintaksės ypatumais (įsivaizduoju temas: „skliaustelių semantika“ ar „daugtaškio konotacijos“) šios esė gali būti palygintos su poetiniu tekstu. Apskritai esė žanras, man rodos, yra tarsi kokio prozos lyrika (atmetus neigiamas tokio sugretinimo asociacijas); viena iš galimų jungčių – esė siužeto ypatumai: ne veltui autorė vienoje jų siužetą siūlė nušauti. Ažūrinius esė siužetus galėtume sugretinti su „moteriško“ mąstymo ypatumais; vienoje esė rašoma: „Visos moterys gali iš karto galvoti apie daugelį dalykų“ (p. 45). O pasakotoja trikdė vieną subjektą tuo, kad jos „viena mintis gali būti apie kokias nors salotas, kita – apie F. Dostojevskį ar „landšafto aplinkybes“ Th. Manno (T. Mano) *Užburtame kalne* (p. 45). Ši citata galėtų būti puiki autorės tekstų struktūros iliustracija, jei pridursim, kad tokiu atveju „salotos“ bus esmingai susietos su literatūros ar gyvenimo problemomis. Esė žanro prigimtis kaip tik ir yra toks paraleliškas kalbėjimas. Nuotolio tarp analogijų mastas galėtų net būti vienas iš gero teksto kriterijų: kuo didesnis tarp jų semantinis atstumas, tuo įtaigiau atrodo vykęs jų derinys. Šiuo požiūriu knyga taip pat išskirtinė: autorė yra detalės, palyginimo meistrė, reiškinius siejanti itin „netingiomis“ asociacijomis. Antai romantiškieji baltųjų naktų Sankt Peterburgo pakeliami tiltai pasakotojai primena išimamus dantis (p. 128), o laiką rudeniop ji įsivaizduoja „kaip vaisius stiklainiuose. Ant dangtelių užrašyti metai po peršviečiama lipnia juostele, o laikas žiūri į šiapus, prisispaudęs ištįsusiu kriaušės veideliu prie stiklo“ (p. 124); katino „užlenktos ausys priminė mažus užklijuotus meilės laiškelių vokelius“ (p. 126).

Tekstai yra keliabalsiai (skliausteliuose esančios frazės tarsi koks antikinės tragedijos choras komentuoja, papildo, ironizuoja pagrindinį tekstą), temperamentingi, aistringi, gyvų intonacijų. Rašoma visais stiliaus registras (iki žargonų ir pertarų) neretai suduriant juos kaktomušon net tame pačiame sakinyje. Pasakojimo ritmą diktuoja emocijos; pasakotoja turbūt tai patvirtintų: „Šluoti imu dalgio stiliumi ir tuoj pat prisimenu, kad J. Brodskis sakė, jog stilius yra ne tiek žmogus, kiek jo nervai“ (p. 47). Kita vertus, autorė taip pat yra rašiusi, kad tekste emocijos (ar nervai) yra sukuriami: „kableliais, pauzėmis tarp žodžių, kaip neįvykusiais pasimatymais tarp meilužių“ (p. 33). Tokie teksto ir gyvenimo realybės supynimai, akivaizdūs ir cituotame sakinyje, yra vienas įdomiausių šių esė momentų. Esė istorijas autorė apskaitinėja taip, kad jos gali būti skaitomas ir kaip tekstai apie patį rašymą; galbūt tai ir buvo autorės „sverchzadača“ (parafrazuojant vieną jos esė), šiaip ar taip, „gyvenimiškuose“ tekstuose autorė talentingai įrašė antrąją, teksto rašymo, temą, kartu būdama ir stilinga pasakotoja, ir reflektuojanti kritikė. Pasilengvinsiu sau duoną, kai ką išjos nusirašydama. Antai, bandydama nusakyti teksto pastraipų jungties principą, pasitelkiau moteriško mąstymo pavyzdį (salotos ir Th. Mannas); o štai esė „Sveika“ aptikau dar vieną „iliustraciją“: „Tiesa, žinojai, kad Lino mama buvo visiškai akla. Jis paauglystėj karpydavo antklodes ir siūdavo lėles. *Kūno dalis durstydavo iš skirtingų faktūrų, kad motina apčiuopom jas geriau įsivaizduotų*“ (p. 123, kursyvas – E. B.). Pasakojantis istoriją tekstas figuratyviai reflektuoja ir savo gaminimo technologijas. Be to, atidžiau perskaičiusi šią esė aptikau, kad kiekviena jos pastraipa (tarsi strofa eilėraštyje) turi savo paslaptį arba savąją superužduotį („sverchzadačą“), ir toje paslapyje dažnai dalyvauja „amžinų“ tekstų citatos, suteikiančios „ypatingų“ šaltinio galių“. Tai galima pasakyti apie visus knygos tekstus. Beje, skirtingų faktūrų pastraipas autorė išmoningai, meistriškai supina į itin rišlų, vientisą tekstą. Ji gali rašyti esė apie bet ką, pradėti nuo bet kurios vietos ir natūraliai tekstan įpinti, pavyzdžiui, ankstesnių savo kūrinių pavadinimus, „Stiliaus“ „šedevrus“, tekstų komentarus internete ar, lyg žaistų pati su savim, po kelių pastraipų iškelti sau uždavinį esė užbaigti mėgstamo poeto svaigaus eilėraščio eilute (p.

101). Panašių žaidimų su savimi (ir skaitytoju) esama ir daugiau; antai ironiškai pašvaisčiusi, ar vyrų prozos pavyzdžiu ir jai nepradėti rašyti apie masturbaciją („Nėr vyrų, neverk“), žiūrėk, kitame tekste pasitelkusi katiną-humanoidą Poterį puikiai su šia idėja susitvarko („Sveika“).

Autorės meistriškumą liudija ir žiedinė kompozicija, kurią turi dauguma jos esė. Ir tai ne formalūs pradžios ir pabaigos sutapimai, o natūralus teksto ėjimas pirmyn, kol netikėtai, nes nepastebimai, jis atsiduria toj pačioj (ar tikslingai kiek modifikuotoj) vietoj. Čia vėl pacituosime esė: „Chaotiškai, kaip ant grindų karoliukai, pabirę įvykiai po kelerių metų vėl susiveda ant to paties siūlo ir užsineria ant kaklo ta pačia kilpa“ (p. 137).

Žiedinė kompozicija šiose esė yra ne tik formali teksto ypatybė, bet ir gyvenimo filosofijos išraiška. Likimo rato idėja įtaigiai vienija pasakotojos ir jos motinos, o atsargiu punktyru ir dukters, gyvenimus ne vienoje esė („Protas ir jausmai. Tekstai ir tėvai“).

Įprasta manyti, kad esė – „nuogiausias“, atviriausias žanras, ir pasakotojas čia yra lygus autoriui. Nepaisant knygoje esančių daugybės ženklų, kad tekstas yra sukurta realybė, šių esė skaitytojas vis dėlto turbūt yra linkęs pasakotoją laikyti autore. Iš tokio pasakotojos-autorės ir skaitytojo bendravimo Giedra Radvilavičiūtė sukūrė smagią esė apie šiuolaikines ryšių technologijas ir su jomis besirandančias naujas žmonių santykių problemas („Ir nepadės niūrus įsižiūrėjimas į veidus“). Taigi „Ta, kuriai visi tie žmonės rašo, kai jie kalba ne apie tekstus, – tėra pasakotoja. Pati nuo jos visiškai skiriuosi“ (p. 108), – tvirtina... kuri? Prisimintina, kad pasakotoja minėjo turinti 8 kaukes.

Aš laikiausi tokios logikos: kai kalbėjau apie šias esė kaip apie istorijas, vartojau pasakotojos terminą, o kai apie esė, kaip tekstus, – autorės.

Pradžioje rašiau, kad sunku apibrėžti, apie ką yra ši knyga. Dabar atsakyčiau autorės žodžiais: „Prisimenu seniai skaitytus tekstus, formavusius mane kaip žmogų. Vyrus, kūrusius mane kaip moterį. Ir žmones, lipdžiusius mane – kaip tekstą“ (p. 96). Belieka pridurti, kad pacituotas fragmentas gali būti ne tik knygos turinio, bet ir jo raiškos provaizdis. Atspindžio simetrija arba tobula asimetrija – stilistinės figūros, itin būdinga šioms sesė.